

**Відображення архетипу Мудрого Старого у романі Панаса Мирного
«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»**

Янковська Жанна Олександрівна

д. філол. н., проф. кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»

Сьогодні все більш актуальними стають дослідження, виконані із застосуванням взаємозв'язків різних гуманітарних наук. Зокрема, у цій статті порушено проблему, яка знаходиться на помежів'ї фольклористики та літератури й залучає до аналізу окремі категорії інших наукових галузей: етнофілософії, етнокультурології, етнопсихології й т. д.

Власне, після розробки теорії архетипів К. Юнгом, зокрема в його основній праці «Архетипи і колективне несвідоме» [5], на відображення архетипів у художній літературі принагідно звертали увагу деякі українські дослідники: С. Кримський, Я. Гарасим, І. Пасько, М. Дмитренко, О. Сліпушко, М. Северинова, О. Ременець та ін. Проте у цій проблемі маємо скоріше тільки накреслення шляхів, тому її перспективність очевидна.

Щодо трактування архетипів як «колективного несвідомого» К. Юнг у вищезазначеній праці писав: «До певної міри поверхневий шар несвідомого, безсумнівно, є особистим. Ми й називаємо його *особистим несвідомим*. Утім, він лежить на глибшому пласті, що походить уже не з особистого досвіду і надбання, а є вродженим. Цей глибший шар є так званим *колективним несвідомим*». Учений обрав термін «колективне», бо «це несвідоме має не особисту, а загальну природу, тобто, на відміну від особистої психіки, воно володіє змістами і способами поведінки, які скрізь і в усіх індивідах *cum grano salis* є знаковими». К. Юнг наголошував, що колективне несвідоме «в усіх людях є однаковим і, цим самим, утворює у кожному з нас завжди присутню, загальну душевну основу надособистісної природи» [5, с. 12].

Проте з часів К. Юнга практика використання архетипів й теорія їх вивчення стрімко розвивається, проникаючи у різні культурні пласти й наукові галузі. Тому нині можемо стверджувати, що архетипи є глибинними, стійкими духовними утвореннями етносу, які визначають його буття в межах конкретного хронотопу, певного життєвого простору. Вони здатні трансформуватися, осучаснюватись, але зберігають свою «сутнісну основу» і не лише диференціюють одну націю від іншої, але за смыслом можуть розглядатися як такі, що дають можливість показати специфіку національної культури як явища, залученого у всесвітньо-культурну комунікацію. М. Северинова, спираючись на судження С. Кримського стосовно цього зазначає, що, «модифікуючись у ході історичного розвитку, архетипи зберігають у собі ті генокоди (першообрази), що відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури, поданим у національних образах культури. А тому зрозуміло, що національна культура є відображенням історичного досвіду “в його індивідуально-неповторному, етнічно своєрідному відображенні”» [3].

Дослідниця взаємозв'язку національних цінностей та архетипів О. Ременець з цього приводу слушно наголосила, що «базові архетипи культури не можуть бути зведені до праформи несвідомого. Вони є ширшими та універсальнішими». На її думку, виокремлені у К. Юнга архетипи колективного несвідомого «цілком співвідносяться з базовими реаліями способу життя найдавнішого людства, що відтворюються протягом усієї його історії». Більш вагомим та переконливим аргументом «трансперсональних феноменів» у ментальності особистості авторка вважає саме національні архетипи як «наскрізні символічні структури ментальності, що проходять через увесь масив національної культури» [2]. З часу формування нації, на думку О. Сліпущко, «розвиток архетипу обмежується певною мірою її рамками. Архетипові образи можуть бути спільними для певної групи націй, однак вони мають риси відповідної національної ментальності» [4, с. 126].

Оскільки архетипи є універсальними структурами, то вони пронизують наскрізь культуру (будь-якого етносу), в тому числі й народну, і особливо словесність, з якої найчастіше, трансформуючись, рецептують у літературні твори. У такому випадку, потрапляючи у смислове поле авторського твору, найчастіше перетворюються на архетипні образи.

Власне, у цій статті йдеться про відображення архетипу Мудрого Старого в першому соціально-психологічному українському романі П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Образ Мудреця своїми основними рисами виростає із народної культурної традиції («дідусь», «дід», «старець», «подорожуючий», «кобзар», «Божий чоловік» і т. д.). Цей архетип К. Юнг пов'язував із «шаманами примітивного суспільства» [6, с. 57]. Про нього вчений написав: «Старий завжди з'являється в той момент, коли герой потрапляє в безнадійну ситуацію, коли врятувати його можуть лише ґрунтовні роздуми над ситуацією або щасливий випадок, тобто те, що складає функцію духа, або певного роду внутрішньо психічний автоматизм. Але оскільки через зовнішні чи внутрішні перешкоди герой не в змозі сам знайти вихід із ситуації, то знання, необхідні для цього, приходять до нього у вигляді персоніфікованої думки, тобто в образі Мудрого старого чоловіка, здатного дати героєві добру пораду й допомогти» [7, с. 298].

Цей архетип (архетипний образ), добре проглядається як один із векторів «внутрішнього» чи то «прихованого» фольклоризму авторських творів загалом, і тяглість його в українській літературі простежується від літератури доби романтизму, що частково проаналізовано у моїй монографії «Фольклоризм української романтичної прози» [8].

В аналізованому романі П. Мирного образ Мудрого Старого – дід Улас – проходить ніби побіжно, як «фоновий» персонаж другого плану, на який часто взагалі не звертають уваги. Проте у житті головного героя Чіпки Вареника він відіграє дуже важливу роль. Дід – «дворова» людина, тобто кріпак, який мав тимчасову волю, коли втратив силу і став непотрібним при дворі: «Дід Улас – сам панський, ходив у пана Польського за скотом. Оже як став старий,

немоцний, та ще захорував до того, – так його й витурили з двору, щоб не переводив даремно панського хліба... Ледве виліз Улас за ворота та й загадався... “Куди його?” До роду – близького нікого, а далекий – у панській роботі... Прийшлося Уласові – хоч під греблю! Та вже громада зжалилась: вибудувала йому землянку у царині та й наставила чабаном» [1, с. 264]. Отже, дід пасе людських овець, ще й дає змогу мати якийсь заробіток двом дітям-сиротам із найбільшніх – Грицькові та Чіпці. Старий Улас не просто пасе овець, він справжній «пастир», бо його душа не зачерствіла у злиднях, нестатках та роботі, він здатен відчувати тварину і по можливості прийти на допомогу не лише людині, дитині, але й тварині, тому громада й довіряє йому: «Вівця для мене все одно що людина: і їсть, і п’є, і боліє... тільки не скаже нічого, не вимовить!.. Хіба я не бачу, хіба я не знаю, як їм оцей дощ дозволя?.. Мені він не так дозволя: я старий собака, натерпівся всього... А он – ягня? Зігнулося, тремтить, змерзло... Бачу, бачу... Я б тебе коло свого серця обігрів, як дитину...» [1, с. 274].

Саме у статусі чабана він постає у романі, а минуле оживає хіба в його роздумах та спогадах. Він ніби й живе на землі для того, аби передати цим двом хлопчикам свою мудрість, бо обидва не мають батька. У цьому, за романом, і полягає його основна земна місія. Коли ж діти досягають віку, щоб могли самим відповідати за свої вчинки та працювати, тобто соціалізуються, він через непомірні податки й на цю свою нехитру працю знову повертається «у двір» помирати. А поскільки хлопці в силу різних обставин мають різні характери, то й засвоюють дідову мудрість по-різному. Зокрема, Грицько стає добрим господарем та зразковим сім’янином, хоч і проглядається у ньому іноді байдужість до чужої долі та прагнення легкої наживи. Образ Чіпки складний та суперечливий: то він припадає до землі, ревно працює, турботливий син та люблячий чоловік, то раптом постає борцем за справедливість, а то, зійшовши на шлях розбою, стає «пропащою силою». Іноді в діях та характері Чіпки вгадуються незреалізовані мрії самого діда Уласа, який розуміє корінь

неправди, зла та несправедливості, але через старість (чи й «непризначеність») не здатний втілити ці мрії у життя.

Однією з головних рис архетипного образу Мудрого Старого є його «інакшість». Дід Улас має чітко виражену цю рису. Живучи у громаді, він все ж ніби позасоціумний, його завжди вирізняє «дивна» поведінка (до речі, за юнгівським баченням, не завжди ідеально правильна), трансцендентність, небажання сприймати жорстоку дійсність. Навіть вівці його розуміють із одного помаху руки: «Дід свиснув малахаєм – вівці розскочились, розсипались по зеленому полю...»; він, як святий, задовольняється найпростішою їжею: «Дід виймає шматок хліба та дрібок солі, починає й собі снідати...» [1, с. 266].

З дідом Уласом Чіпка пізнає світ, роздумує про Бога і справедливість. Старий відповідає на його питання щиро, як сам знає і відчуває, з позиції прожитого. Він говорить, що на небі немає людей, але тим-то гарно, що живуть там «Бог святий, янголи та душі праведні... [...] Там усе добре й святе...» натомість на землі «усе грішне та зле...» [1, с. 267]. Трансцендентні роздуми діда про грішність людей збурюють уяву ще малого Чіпки, і він починає теж аналізувати своє буття й буття людей, які його оточують: «Чіпка слухає – і проходить по його душі страх, холод... і шепче він стиха за дідом: “А мати моя грішна, – думає він, – бо вона мене біла малого, вона мене серед зими на шлях викидала, щоб не просив хліба... А баба не грішна: вона мене ніколи не біла; вона мені усього давала, жалувала мене, вговорювала, от як дід... І дід, мабуть, не грішний... А Грицько? Грицько – грішний: он як він верхи на барані пре!..”» [1, с. 267] До речі, образ баби Оришки також сприймається як Мудрої Старої.

Вражає також описане автором відчуття героєм музики. У звуки найпростішого інструмента – сопілки – дід Улас, здавалося б, вкладає відчуття світу, життя, свого й того, що його оточує. Він говорить зі світом тими звуками, передаючи і біль стомленої душі, і радість крізь невисохлі сльози. Здавалося, все завмерло, коли дід, відпочиваючи, «вийняв сопілку, послинив дірочку, свиснув раз, удруге – і зачав «Вівчарика». Гучно-гучно загула сопілка на все поле, немов хто заспівав жалібно; аж ось замира, замира, – тільки сопє... А це

зразу, немов опік хто, закричало, завищало – та й стихло... вдруге... втретє... і полився тяжкий плач... Сумно зробилося, важко... Отара посихляла вниз голови, немов слухала того плачу тяжкого... от знову сопілка замовкла. Трохи перегодя тихий регіт крізь сльози стиха веселив поле; далі – дужче... дужче... сльози сохли... регіт замирав... понісся веселий, танцюристий козачок» [1, с. 269]

І про свого батька, без прикрас, але й без презирства, як до цього, Чіпка теж почув від діда Уласа.

Отож можемо стверджувати, що саме архетип Мудрого Старого символізує завершення процесу максимальної реалізації індивідуума, оскільки остаточне усвідомлення цієї ролі і є кінцевою метою усвідомлення та еволюції особистісного «Я» кожного. Дід Улас із роману Панаса Мирного є втіленням архетипу Мудрого Старого, оскільки зосереджує, поєднує у собі всі духовні й психологічні сили, які в критичний момент «витікають у світ». Таким чином «несвідоме» мобілізує сили, що у декілька разів могутніші за міць «свідомого». Герой шукає істину, і цей пошук дарує йому волю, адже людина живе не тільки фізичними відчуттями, а також і почуттями. Він допомагає іншим як не матеріально, то розумом – і в цьому реалізовує свою мудрість.

Здійснений аналіз дає можливість не лише іншого розуміння героя твору, але й встановлює причинно-наслідкові зв'язки, по-новому розставляє акценти у прочитанні роману загалом.

Список використаних джерел: [1] *Мирний Панас*. Хіба ревуть воли, як ясла повні? // Твори в 2-х томах. Т. 1 / Передмова С. Зубкова. – К.: Дніпро, 1985. – С. 239-551. [2] *Ременець О.* Взаємозв'язок цінностей та архетипів культури [Електронний ресурс] / О. Ременець // Вісник Інституту розвитку дитини – Режим доступу: http://www.stationline.org.ua/pedagog_/85/15378-vzayemozv-yazok-cinnostej-ta-arxetipiv-kulturi.html [3] *Северинова М. Ю.* Значення та роль архетипів у етнонаціональній культурі [Електронний ресурс] / М. Ю. Северинова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2013. – № 2. – С. 124 -128. – Режим доступу : nbuv.gov.ua/j-pdf/vdakkm_2013_2_33.pdf [4] *Сліпушко О.* Давньоукраїнський бестіарій / О. Сліпушко. – К.: Дніпро. – 1995. – № 9. – С.124-135. [5] *Юнг К. Г.* Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг; пер. з нім. Катерина Котюк; наук. ред. укр. видання Олег Фешовець. – Львів: Астролябія, 2013. – 588 с. [6] *Юнг К.-Г.* Архетипы и символы / К. Г. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 292 с. [7] *Юнг К.-Г.* Душа и миф. Шесть архетипов / К.-Г. Юнг. – Мн.: Харвест, 2004. – 399 с. [8] *Янковська Ж.* Фольклоризм української романтичної прози: монографія / Ж. Янковська. – Львів : НВФ «Українські технології», 2016. – 610 с.

